

1. POJAM TRŽIŠNE EKONOMIJE

Tržišna ekonomija je naučna disciplina u kojoj se izučavaju ekonomske zakonitosti u privredi u uslovima tržišnog privređivanja. To je posebna naučna disciplina i spada u relativno novije naučne discipline u okviru ekonomije kao opšte nauke. Njen značaj naročito dolazi do izražaja u savremenim uslovima poslovanja, kada sve veći broj bivših centralno-planskih privreda nastoji da transformiše svoj privredni sistem i pređe na tržišni način privređivanja.

Uopšteno posmatrano, tržišna ekonomija predstavlja privredni sistem zasnovan na slobodnoj konkurenciji, privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju, preduzetničkoj inicijativi i ekonomskim slobodama. Funkcionisanje tržišne ekonomije je zasnovano na delovanju tržišnih mehanizama, koji usmeravaju faktore proizvodnje u one aktivnosti gde se ostvaruje njihova najefikasnija upotreba. Paralelno sa tim, tržišna ekonomija podrazumeva odsustvo direktnog uticaja države u privredi, već se u tržišnoj ekonomiji država pojavljuje kao garant delovanja tržišnih zakonitosti. Njen zadatak u takvim uslovima privređivanja je da formuliše i efikasno primenjuje zakonsku regulativu da bi tržišne zakonitosti mogle nesmetano da deluju.

Kako bi se prešlo na tržišni način privređivanja, u Srbiji je 1989. godine započet proces tranzicije, koji podrazumeva sprovođenje odgovarajućih reformskih procesa, kao što su privatizacija, smanjenje ulaznih barijera i jačanje konkurencije, liberalizacija cena, liberalizacija spoljnotrgovinskih tokova, reforma finansijskog tržišta, liberalizacija kamatnih stopa i slično. Cilj ovih reformi je izlazak srpske privrede iz dugogodišnje krize i neutralisanje nasleđenih neravnoteža i poremećaja iz centralno-planskog perioda.

Naime, nakon II svetskog rata u bivšoj SFRJ uspostavljen je centralno-planski privredni sistem, koji karakteriše dominacija državne i društvene svojine u privredi i administrativno određivanje cena, kamatnih stopa i ostalih tržišnih kategorija, a sve u skladu sa definisanim planom države (zbog čega se i privredni sistem naziva centralno-planski). Država je svakom privrednom subjektu dodeljivala deo plaskih zadataka, a njihova uspešnost nije zavisila od ostvarenog profita, već od ostvarenja planskih zadataka u pogledu obezbeđivanja ugovorenih količina proizvedenih dobara. Koliki će biti troškovi proizvodnje zadatih količina dobara bilo je od drugorazrednog značaja, jer preduzeća u društvenoj i državnoj svojini nisu mogla da bankrotiraju. Gubitaši su svoje gubitke prebacivali na uspešna preduzeća, tako da su se gubici u privredi akumulirali.

Osim količine proizvedenih dobara, država je administrativno određivala cene tih dobara, uvažavajući troškove koji su nastali u njihovoj proizvodnji (bez adekvatne kontrole trošenja, pa su preduzeća često predimenzionirala svoje troškove). Zato se često dešavalo da efikasnija preduzeća koja su zabeležila niže troškove imaju nižu prodajnu cenu od neefikasnih preduzeća, koja su zbog većih troškova formirala više prodajne cene. Pored toga, država je i na druge načine uticala na pojavu dispariteta cena ili iskrivljenih cenovnih odnosa. U nastojanju da podstakne razvoj industrije, država je uticala na formiranje nerealno visokih cena industrijskih proizvoda i nerealno niskih cena poljoprivrednih proizvoda. Posebno negativan uticaj imalo je formiranje niskih cena primarnih proizvoda i materijala (koje su bile znatno niže nego na svetskom tržištu) u odnosu na cene finalnih proizvoda. Država je namerno „iskrivljivala“ cenovne odnose, da bi se ostvario veći dohodak u državnim industrijskim

preduzećima (u tom periodu osnovni motiv poslovanja nije bio dobit nego dohodak), jer se on prebacivao u državne fondove, a država je dalje usmeravala ta sredstva onako kako je smatrala da treba. Ovakav sistem nije bio dugoročno održiv, pa je zbog sve veće ekonomske krize u zemlji, koja je kulminirala 80-ih godina XX veka, započet prelaz na tržišni način privredivanja.

Za razliku od centralno-planskog sistema, u tržišnoj ekonomiji favorizuje se privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Privatni vlasnici sami određuju količinu dobara koje će proizvesti u zavisnosti od procene potražnje na tržištu. Cene dobara se formiraju na tržištu usled delovanja ponude i tražnje, a svaki privredni subjekat nastoji da posluje što efikasnije kako bi imao što niže troškove, čime se povećava razlika između tržišno određene prodajne cene i cene koštanja, a time i dobit kao osnovni motiv poslovanja privrednih subjekata u tržišnim uslovima. Privredni subjekti slobodno raspoložu ostvarenom dobiti i investiraju je u one namene za koje smatraju da će doneti najveće ekonomske efekte. Sa druge strane, oni koji ne posluju dovoljno efikasno i čija cena koštanja prevazilazi tržišnu cenu, posluju sa gubitkom i vremenom će se povući sa tržišta i prebaciti se u onu privrednu delatnost u kojoj njihovi raspoloživi resursi daju veće ekonomske efekte. Na taj način, tržišni mehanizmi usmeravaju faktore proizvodnje tako da se povećava efikasnost privrede kao celine.

2. CILJ I PREDMET IZUČAVANJA TRŽIŠNE EKONOMIJE

Cilj tržišne ekonomije, kao naučne discipline, je izučavanje zakonitosti koje vladaju u društvenoj reprodukciji. Društvena reprodukcija predstavlja proces proizvodnje koji se stalno obnavlja na nivou jedne zemlje odnosno nacionalne ekonomije. Proces društvene reprodukcije započinje proizvodnjom materijalnih dobara, nakon toga sledi raspodela ostvarenih rezultata reprodukcije, njihova razmena na tržištu i, na kraju, njihova potrošnja. U tom smislu, može se reći da tržišna ekonomija izučava ekonomske zakonitosti koje vladaju u svim fazama društvene reprodukcije - u proizvodnji, raspodeli razmeni i potrošnji.

Kako bi se odredio predmet izučavanja tržišne ekonomije najpre treba sagledati **pojavne oblike organizovanja ekonomije**:

1. **Mikroekonomija** - izučava probleme sa kojima se suočava svaki privredni subjekat u procesu individualne reprodukcije.
2. **Makroekonomija** - izučava probleme sa kojima se suočavaju nacionalne ekonomije u procesu društvene reprodukcije.
3. **Mezoekonomija** - izučava veze između mikroekonomije i makroekonomije.

Imajući u vidu ovako definisane pojavne oblike organizovanja ekonomije, može se zaključiti da **predmet izučavanja tržišne ekonomije**, kao naučne discipline, predstavljaju makroekonomski problemi. Ona istražuje način funkcionisanja privrede na tržišnim načelima i principima.

Kao svaka naučna disciplina, tržišna ekonomija ima svoje **naučne metode istraživanja**, a najčešće korišćene naučne metode su:

1. **Metode analize i sinteze** - Metod analize predstavlja postupak naučnog istraživanja raščlanjivanjem složenih pojmova odnosno celina na njihove jednostavnije sastavne delove i elemente, izučavanje svakog elementa pojedinačno i njihovih međusobnih veza. Na primer, prilikom analize društvene reprodukcije potrebno je izdvojiti faze iz kojih se ona sastoji (proizvodnju, raspodelu, razmenu i potrošnju) i analizirati svaku od njih. Metoda sinteze podrazumeva obrnut proces odnosno ova metoda nastoji da sistematizovanjem znanja delovima neke celine dođe do saznanja o celini. Na primer, kada se na osnovu zaključaka o svakoj fazi društvene reprodukcije donosi zaključak o karakteristikama društvene reprodukcije.
2. **Metode indukcije i dedukcije** - Metod indukcije podrazumeva da se na bazi istraživanja konkretnih pojedinačnih slučajeva dolazi do opštih zaključaka. Na primer, analizira se kretanje javnog duga u pojedinim tranzicionim privredama i na osnovu toga se donosi zaključak o kretanju javnog duga u svim tranzicionim privredama. Metod dedukcije podrazumeva da se na osnovu opštih saznanja o nekoj pojavi dolazi do posebnih i pojedinačnih zaključaka. Na primer, na osnovu opšteg zaključka da se tranzicione privrede suočavaju sa problemom visokog javnog duga, onda možemo zaključiti da i Srbija kao zemlja u tranziciji ima visok javni dug.
3. **Dijalektički metod** - Dijalektički metod proučava pojave u njihovoj međusobnoj uslovljenosti i zavisnosti, a ne kao izolovane pojave. Prema ovoj metodi sve se kreće, menja i razvija, tako da nema večnih i nepromenljivih kategorija. To kretanje je rezultat unutrašnjih protivurečnosti, odnosno razvoj je rezultat borbe suprotnosti. Na primer, prilikom analize proizvodnje kao faze društvene reprodukcije, mora se imati u vidu da ona određuje ostale faze društvene reprodukcije (raspodelu, razmenu i potrošnju), ali i da postoji povratno dejstvo ostalih faza na proizvodnju, pa se proizvodnja ne može posmatrati kao zaseban pojam već u međuzavisnosti sa ostalim fazama društvene reprodukcije.
4. **Komparativni metod** - Komparativni metod se zasniva na komparaciji ili poređenju istih ili srodnih pojava ili procesa odnosno utvrđivanje njihovih sličnosti i razlika, kako bi se objasnile određene pojave ili procesi koje su predmet istraživanja. Na primer, na osnovu poređenja razvijenosti regiona u nekoj privredi dolazi se do zaključka da li ta zemlja ima ravnomerni regionalni razvoj.
5. **Statističke metode** - Statističke metode su jedne od najznačajnijih i najčešće primenjivanih metoda istraživanja u svim naučnim područjima. Ona se zasniva na istraživanju masovnih pojava pomoću njihovog kvantitativnog izražavanja. Prilikom analize makroekonomskih problema najčešće se koriste razni indeksi, stope rasta, metod trenda, metod regresije, metod korelacije i slično.

3. MERKANTILIZAM

Merkantilisti su prvi ekonomski mislioci sa relativno zaokruženim i konzistentnim ekonomskim učenjem. Naziv pravca potiče od latinske reči *mercatus*, što znači trgovina.

Ovaj pravac ekonomske misli je nastao sredinom XV veka i trajao sve do sredine XVIII veka. To je bilo vreme početka razvoja tehnologije i naoružanja, velikih geografskih otkrića, razvoja međunarodne trgovine, formiranja svetskog tržišta i jačanja uloge trgovačkog kapitala. Skoro sve razvijene evropske države u ovom periodu imale su svoje predstavnike merkantilističke škole ekonomske misli. U Italiji je to bio **Antonio Sera**, u Francuskoj **Antoan Monkretjen**, a u Engleskoj **Tomas Man**.

Otkrićem pomorskih puteva, Indije i Severne i Južne Amerike stvoreni su uslovi za razvoj svetskog tržišta. Priliv zlata iz novootkrivenih zemalja i razvoj trgovine između država doveli su do sve značajnije uloge trgovaca i trgovačkog kapitala u pojedinim zemljama. Trgovci, koji su bili glavni nosioci ekonomske aktivnosti u zemlji, ujedno su bili i nosioci ekonomske misli toga doba. U skladu sa tim, oni postaju i predlagачi određenih ekonomskih mera vladarima, koje su usmerene na povećanje nacionalnog bogatstva, što je bio zajednički cilj i vladara i trgovaca. Naime, međuzavisni interesi vladara i trgovaca zasnivali su se na potrebi vladara da akumuliraju što više novca (zlata i srebra) radi jačanja države i svoje moći i potrebe trgovaca za jakom državom koja će im, kroz razne podsticaje, regulative, dobijanje monopola na trgovinu i prekookeanski transport, omogućiti ostvarivanje većeg profita.

Osnovni stavovi merkantilističkog ekonomskog učenja su:

1. Bogatstvo jedne države ogleda se u novcu, odnosno u plemenitim metalima (zlatu i srebru);
2. Ukoliko u zemlji nema rudnika zlata i srebra, do povećanja bogatstva može doći samo putem spoljne trgovine;
3. Izvoz robe dovodi do priliva novca odnosno zlata i srebra, čime se povećava bogatstvo države, dok uvoz dovodi do odliva novca, čime se smanjuje bogatstvo države;
4. Proizvodnja dobara je osnova za stvaranje bogatstva, pa je treba stalno pospešivati i razvijati;
5. Neposredni izvor bogatstva je trgovina odnosno robni promet, jer se u toj fazi reprodukcije dobra pretvaraju u novac;
6. Unutrašnja trgovina ne povećava bogatstvo države (ona samo dovodi do njedove preraspodele unutar zemlje), već samo spoljna trgovina.

Iz ovih teorijskih stavova se može zaključiti da se merkantilisti zalažu za značajnu ulogu države u privredi, naročito u oblasti spoljne trgovine. Po njihovom mišljenju država bi putem odgovarajućih mera da podstiče izvoz (pre svega putem smanjenja carina) i da destimuliše uvoz (putem povećanja carina i uvođenja raznih spoljnotrgovinskih ograničenja).

Imajući u vidu različito vreme i okolnosti u kojima su živeli pojedini predstavnici ovog pravca, postoje određene razlike u njihovim shvatanjima po pitanju mera i sredstava da se ostvari postavljeni cilj - povećanje bogatstva. U skladu sa tim, postoje dve faze u razvoju ove škole ekonomske misli: **rani merkantilizam ili bulionizam** i **pozni ili razvijeni merkantilizam**.

Prva faza trajala je sve do početka XVI veka i njeni predstavnici su se zalagali za oštro kontrolisanje spoljne trgovine u cilju regulisanja novčanog bilansa zemlje. Po shvatanju ranih merkantilista ta intervencija treba da ide čak i do zabrane uvoza robe. Kako je ovakvo shvatanje bilo suviše rigidno i neprimeljeno u praksi, predstavnici razvijenog merkantilizma su se zalagali za princip pozitivnog trgovinskog bilansa zemlje, kroz povećanje izvoza i smanjenje uvoza. Iako su favorizovali trgovinu, a proizvodnji davali sekundarni značaj, oni su uvideli da struktura proizvodnje ima veliki značaj za ostvarenje postavljenog cilja, pa su zato isticali potrebu da se struktura proizvodnje uskladi sa potrebama svetskog tržišta. Kako bi to bilo moguće potrebno je omogućiti uvoz sirovina koje služe za proizvodnju robe namenjene izvozu.

4. FIZIOKRATIZAM

Za razliku od merkantilizma koji je dugo trajao i bio prisutan u svim evropskim zemljama, fiziokratizam je nastao u Francuskoj sredinom XVIII veka i trajao samo tridsetak godina. Glavni predstavnik i osnivač ovog pravca je francuski ekonomista *Fransoa Kene*. S obzirom da je postojala velika saglasnost svih predstavnika ove škole ekonomske misli sa stavovima njenog osnivača smatra se najhomogenijom školom u razvoju ekonomske misli.

Fiziokratizam je nastao kao reakcija na teške posledice ekonomske politike merkantilizma na stanje poljoprivredne proizvodnje. Naziv pravca potiče od grčkih reči *fizis*, što znači priroda, i *cratos*, što znači vladavina, a zajedno označava vladavinu prirode. Poredak u kome vladaju prirodni zakoni je prirodni poredak i predstavlja najracionalniji i najbolji poredak društva. Fiziokrati smatraju da u ljudskom društvu poput prirode vladaju prirodni zakoni, koji se ne mogu menjati i na koje se ne može uticati. Da bi se ostvario prirodni poredak neophodno je ukloniti sva merkantilistička ograničenja i prepustiti da stvari teku svojim tokom (*laissez faire - laissez passer*). Razvoj privrede treba prepustiti sopstvenim prirodnim zakonima bez uplitanja države u privredne tokove.

Fiziokrati smatraju da se nacionalno bogatstvo izražava putem količine upotrebnih vrednosti, a ne u novcu, i da je proizvodnja ta koja uvećava bogatstvo, a ne promet. Imajući u vidu da oni smatraju poljoprivredu najvažnijom proizvodnom delatnošću, bogatstvo jedne zemlje se izražava u količini poljoprivrednih proizvoda sa kojima raspolaže. Po njihovom mišljenju poljoprivreda je jedina delatnost u kojoj se stvara višak proizvoda ili takozvani "čist proizvod". Čist proizvod predstavlja sav višak iznad troškova proizvodnje odnosno razliku utrošenih i proizvedenih dobara, koji se u poljoprivredi nesumnjivo ostvaruje imajući u vidu da je "žetva uvek veća od setve". U industriji se po njihovom mišljenju ne stvara čist proizvod, već se samo preobražavaju već postojeće vrednosti, pa zbog toga ona ne utiče na promenu bogatstva zemlje.

Kene je kritikovao merkantilističko shvatanje o potrebi postizanja pozitivnog trgovinskog bilansa, jer je smatrao da je davanje robe za novac davanje korisnih stvari za manje korisne. Novac, po njegovom mišljenju, nije izraz bogatstva već samo služi kao prometno sredstvo, odnosno sredstvo koje olakšava razmenu. On se zalagao za potpuno slobodnu trgovinu i konkurenciju, bez snaže intervencionalističke uloge države u privredi. Ulogu države bi, po njemu trebalo svesti na najmanju moguću meru. Jedina oblast u kojoj bi država trebala da interveniše je oblast oporezivanja zemlje.

5. LIBERALNI KAPITALIZAM I RAZVOJ EKONOMSKE MISLI O TRŽIŠNOJ PRIVREDI

Liberalni kapitalizam obuhvata period od sredine XVIII veka pa sve do 70-ih godina XIX veka, a glavni predstavnici ove škole ekonomske misli su *Adam Smit* i *David Rikardo*. Ovaj pravac ekonomske misli javio se u uslovima razvoja kapitalizma (u ekonomskoj sferi) i parlamentarizma i liberalizma (u političkoj sferi). Ovi procesi su najbrže odvijali u Velikoj Britaniji, pa se ona smatra “kolevkom” nastanka liberalnog kapitalizma. Zahvaljujući brzom razvoju kapitalizma u industrijskoj i poljoprivrednoj proizvodnji, Velika Britanija postaje vodeća zemlja na svetu u to vreme. Naglo širenje tržišta zahtevalo je veću proizvodnju, pa je industrija sve više dobijala na značaju u odnosu na trgovinu. To je dovelo do premeštanja fokusa istraživanja sa trgovine odnosno prometa na proizvodnju. Proizvodnja uopšte, ne samo poljoprivredna proizvodnja, postaje izvor nacionalnog bogatstva.

Na osnovu analize procesa proizvodnje i ulaganja kapitala i rada u procesu proizvodnje, predstavnici ove škole formulisali su teoriju radne vrednosti. Poput fiziokrata, predstavnici liberalnog kapitalizma smatraju da privredom vladaju prirodni zakoni i da je kapitalizam prirodni poredak odnosno najbolji i najracionalniji poredak, i da je kao takav trajan i zauvek dat. U skladu sa tim, oni su protiv bilo kakve intervencije države u privredi. To je podrazumevalo ukidanje svih barijera privatnoj inicijativi i slobodnoj konkurenciji, što bi stvorilo uslove za nesmetano delovanje ekonomskih zakona i samoregulisanje tržišne privrede. Umesto intervencionalističke oni se zalažu za liberalističku ekonomsku politiku, koja je podrazumevala slobodnu trgovinu, što je potpuno odgovaralo Velikoj Britaniji kao vodećoj ekonomskoj sili toga doba.

Britanski ekonomista Adam Smit se smatra osnivačem liberalnog kapitalizma, s obzirom da je on postavio temelje ovog pravca. Njegovo delo “*Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*” iz 1776. godine predstavlja prvi celovit sistem ekonomske teorije, pa se zato i objavljivanje te knjige povezuje sa nastankom ekonomije kao nauke. Adam Smit je živeo i radio u uslovima zastarelih feudalnih odnosa i merkantilističkih mera državne intervencije u privredi. On se u početku slagao sa stavovima merkantilista, ali se u svojim kasnijim radovima bavio kritikom njihovih stavova o potrebi uvođenja zaštitnih carina i ostalih spoljnotrgovinskih ograničenja, propagirajući ekonomske slobode i slobodnu konkurenciju. Država po njegovom mišljenju treba da brani stanovništvo od spoljnih napada, štiti prava svakog pojedinca u društvu i sprovodi određene javne radove i javne institucije za koje privatni vlasnici nemaju interes. On je definisao princip “nevidljive ruke tržišta” koja privredu dovodi u stanje ravnoteže, bez potrebe za državnom intervencijom.

Za razliku od Adama Smita, David Rikardo je živeo i radio u uslovima nastanka kapitalizma, kada su, po mišljenju predstavnika ovog pravca, principi ekonomskog liberalizma mogli biti ostvareni. Naime, iako su stavovi liberalnog kapitalizma vrlo slični onima koje propagiraju fiziokrati, za razliku od fiziokrata, koji smatraju da se prirodni poredak u društvu može ostvariti u uslovima feudalizma s apsolutističkom monarhijom, predstavnici liberalnog kapitalizma smatraju da se prirodni poredak može ostvariti samo u kapitalizmu. Njegova shvatanja se nadovezuju na Smitove stavove o potrebi ukidanja intervencionalističke politike države i jačanja slobodne konkurencije i ekonomske sloboda u društvu. Njegovo najvažnije delo je knjiga “*Načela političke ekonomije i oporezivanja*” iz 1817.

godine, u kojoj se bavio pojedinim ekonomskim problemima koji po njemu čine suštinu političke ekonomije.

6. DRŽAVNI KAPITALIZAM I RAZVOJ EKONOMSKE MISLI O TRŽIŠNOJ PRIVREDI

Tokom XIX, a naročito početkom XX veka, teorija ekonomske misli i stvarna događanja u privredama zapadnoevropskih zemalja počinju sve više da se udaljavaju. Ono što se stvarno dešavalo u privredama ovih zemalja se sve manje podudaralo sa stavovima i idejama liberalnog kapitalizma, imajući u vidu da su brz tehnološki razvoj i ukрупnjavanje proizvodnje doveli do promena u strukturi privrede i proizvodnje i stvaranja monopola.

Najpoznatiji predstavnici liberalnog kapitalizma u to doba su bili *Žan Batist Sej*, *Robert Maltus* i *Džon Stjuart Mil*. *Sej* je formulisao tzv. „Sejov zakon tržišta“, po kome svaka ponuda stvara sopstvenu tražnju odnosno svaki prodavac je ujedno i kupac, jer se razmenjuju proizvodi za proizvode. Drugačije rečeno, agregatna tražnja je uvek jednaka agregatnoj ponudi, pa nikada ne može da dođe do nedovoljne tražnje ili preterane ponude (tzv. opšte krize hiperprodukcije). *Maltus* je, pak, postao popularan po svojoj teoriji o stanovništvu. Ona ukazuje na opasnost od nastanka neravnoteže zbog brzog porasta stanovništva i nedovoljnog porasta količine hrane. Brz rast broja stanovnika dovodi do rasta ponude radne snage, što dovodi do pada najamnina. Niska najamnina i beda destimulativno deluju na porast stanovništva, pa se uspostavlja ravnoteža. *Mil* se bavio ulogom pojedinih faktora proizvodnje u procesu proizvodnje, ističući odlučujući značaj kapitala (koji nastaje kao rezultat apstinencije kapitaliste od potrošnje). Pored toga, on se bavio istraživanjem ponude i tražnje i načina na koji se postiže ravnoteža na tržištu.

Tokom 70-ih godina XIX veka pojavljuje se novi pravac razvoja ekonomske misli pod nazivom *marginalizam*, čiji su glavni predstavnici *Vilijam Dževons*, *Vilfredo Pareto* i *Alfred Maršal*. U razvoju svoje ekonomske teorije oni polaze od uslova postojanja slobodne konkurencije, iako su svesni postojanja monopola. Oni dalje razvijaju ideje ekonomskog liberalizma, zanemarujući sve veći broj monopola koji se javljao na tržištu.

Međutim, Velika svetska ekonomska kriza (1929-1933. godine) je ukazala na to da liberalni kapitalizam u praksi ne funkcioniše i pobila dotada vladajući „Sejov zakon tržišta“ i princip „nevidljive ruke tržišta“ Adama Smita. Ova kriza je nastala kao rezultat sve veće nejednakosti u raspodeli dohotka i špekulativnih aktivnosti na berzi. Zbog jačanja moći kapitalista i sve veće ponude radne snage, nadnice radnika su sve više smanjivane što je dovelo do smanjenja troškova proizvodnje i cene koštanja. Profiti kapitalista su se povećavali, jer se razlika između prodajne cene i cene koštanja sve više povećavala. Ove uvećane profite kapitalisti su, umesto u proširenje proizvodnje, ulagali u kupovinu akcija na berzi, nadajući se velikoj zaradi. Sa druge strane, smanjenje nadnica je dovelo do smanjenja agregatne tražnje, zbog pada kupovne moći radnika, a agregatna ponuda je konstantno rasla, jer se smatralo da deluje „Sejov zakon tržišta“ i da će sva proizvedena dobra biti prodana.

Kako je krajem 1930. godine agregatna ponuda sve brže rasla u odnosu na agregatnu tražnju, došlo je do pada prodajnih cena gotovo svih proizvoda. Zbog toga su kapitalisti bili prinuđeni da smanje obim proizvodnje, što dovelo do otpuštanja radnika i do još većeg smanjenja agregatne tražnje, usled smanjenja kupovne moći radnika. Stvorene su ogromne zalihe proizvoda koje nisu mogle biti prodane,

što je dovelo do ekonomskog sloma tj. krize hiperprodukcije robe, koja je dodatno pogoršana krizom na finansijskom tržištu.

Izlazak iz Velike svetske ekonomske krize podrazumevao je napuštanje ideja liberalnog kapitalizma, pre svega „Sejovog zakona tržišta“ i „nevidljive ruke tržišta“ i uvođenje državne intervencije ili tzv. „vidljive ruke države“ koju je propagirao Džon Majnard Kejns. Po njegovom mišljenju, privreda nije uvek u stanju ravnoteže, pa država mora imati aktivnu ulogu u uspostavljanju ravnoteže. On smatra da kapitalizmu kao privrednom sistemu nisu svojstveni samoregulišući mehanizmi, već država mora da usmerava privredna kretanja kako bi izbegla pojavu recesije i nezaposlenosti.

Tako je nakon Velike svetske ekonomske krize nastao novi pravac ekonomske misli tzv. **državni kapitalizam** ili **kejnzijizam**, koji je trajao do 80-ih godina prošlog veka. Glavni predstavnik ovog pravca je **Džon Majnard Kejns**, koji se u svom delu „*Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca*“ iz 1936. godine zalagao za intervencionalističku politiku države. Osnovne oblasti delovanja države su monetarna politika i fiskalna politika, pri čemu on prednost daje fiskalnoj politici. Država bi po Kejnsovom mišljenju trebala da podstiče rast agregatne tražnje putem ekspanzivne monetarne i fiskalne politike, koja se ogleda pre svega u smanjenju kamatne stope i povećanju javnih rashoda (kroz javne radove i investicionu potrošnju). Ove mere dovode do porasta investicija i povećanja proizvodnje i zaposlenosti i uravnoteženja privrede.

Kako su SAD bile značajno pogođene krizom, predsednik Ruzvelt je usvojio set ekonomskih i regulatornih mera za izlazak iz krize pod nazivom „New deal“ u skladu sa Kejnsovim preporukama o neophodnosti državne intervencije. Intervencija se zasnivala na direktnoj stimulaciji agregatne tražnje odobravanjem povoljnih kredita, pokretanjem programa javnih radova, usvajanjem novih zakona i raznim drugim reformama. Pored toga, uvedena je kontrola cena, minimalne nadnice i osnovan prvi federalni penzioni sistem. Iako se „New Deal“ često navodi kao primer uspešne reforme kapitalističkog sistema, oporavak američke privrede je išao prilično sporo, a 1937. je ponovno otpočela recesija. Američka privreda se oporavila tek za vreme II svetskog rata.

7. REFORMISANI KAPITALIZAM I RAZVOJ EKONOMSKE MISLI O TRŽIŠNOJ PRIVREDI

U prvoj polovini 80-ih godina XX veka dolazi do velikih promena u ekonomijama razvijenih zemalja. Dolazi do pojave stagflacije odnosno istovremene pojave visoke inflacije i visoke nezaposlenosti.

Dotadašnja ekonomska politika zasnivala se na tzv. **Filipsovoj krivi** (koju je formulisao **Alban Filips** po kome je i dobila naziv), koja je podrazumevala tzv. trade-off ili pogodbu između inflacije i nezaposlenosti. Osnovna dilema kreatora ekonomske politike je bio izbor između visoke inflacije i niske nezaposlenosti i niske inflacije i visoke nezaposlenosti (kreatori ekonomske politike bi trebali da se pomire sa izvesnim rastom inflacije ukoliko žele da smanje nezaposlenost i obrnuto).

Razvoj Filipsove krive je značajno pomogao kreatorima ekonomske politike pri definisanju mera ekonomske politike u skladu sa idejama državnog kapitalizma sve do početka 70-ih godina XX veka, kada se pojavljuje novi pravac ekonomske misli pod nazivom **monetarizam** (kao alternativa državnom kapitalizmu), čiji je glavni predstavnik **Milton Fridman**. Za razliku od državnog kapitalizma čiji su

prioriteti visoka zaposlenost i fiskalna politika, predstavnici ove škole se fokusiraju na problem inflacije i monetarnu politiku.

Usled pojave stagflacije došlo je do preispitivanja uloge države u privredi. Javlja se potreba za smanjenjem uticaja države u privredi kroz sprovođenje odgovarajućih reformskih procesa:

1. **Privatizacija** – Cilj sprovođenja ovog procesa jeste smanjenje učešća javnog sektora u stvaranju bruto domaćeg proizvoda i zaposlenosti. Privatna svojina pokazala kao efikasnija, racionalnija i bolje prilagođena tržišnim uslovima privređivanja. Ovaj proces je prvo započeo u Velikoj Britaniji, gde je za relativno kratko vreme privatizovan veliki broj preduzeća u vlasništvu države, pre svega kompanije koje su se bavile proizvodnjom i distribucijom nafte i naftnih derivata, Britanski telekom, aerodrom, državne aviokompanije i slično.
2. **Liberalizacija** – Ovaj proces podrazumeva jačanje konkurencije i smanjenje ulaznih barijera. Naime, do početka 80-ih godina XX veka, smatralo se da u granama koje predstavljaju prirodne monopole (kao što je proizvodnja i distribucija električne energije i gasa, železnice, telekomunikacije i sl.) konkurencija ne može da funkcioniše efikasno, pa su u većini razvijenih tržišnih privreda ove kompanije bile nacionalizovane (preuzete od strane države). Međutim, veliki tehnološki napredak i promene u tražnji stvorili su uslove za uvođenje konkurencije u ove segmente tržišta. Pri tom, povećanje konkurencije smanjuje potrebu za regulacijom od strane države. Liberalizacija i privatizacija su komplementarni procesi, pa se zato obično sprovode zajedno. Da bi došlo do jačanja konkurencije ulaskom novih privatnih kompanija na tržište, potrebno je najpre privatizovati postojeća javna preduzeća, jer privatni vlasnici ne bi bili zainteresovani da uđu na tržište na kome postoji javno preduzeće, koje ima povlašćeni položaj, pre svega u vidu subvencionisane cene proizvoda i usluga. Prelazak javne u privatnu svojinu bez liberalizacije bi, sa druge strane, ostavilo monopole bez državne kontrole i konkurencije, što bi ugrozilo opšte državne interese.
3. **Deetatizacija** – Ovaj proces podrazumeva slabljenje uloge države i prenošenje klasičnih funkcija države na društvene, privatne i nedržavne organizacije (država npr. ne treba da utiče na izbor direktora javnih preduzeća, cene proizvoda i usluga ovih preduzeća, a osnovni motiv njihovog poslovanja u tržišnim uslovima postaje dobit).

8. SOCIJALIZAM I TRŽIŠNA PRIVREDA

Socijalizam kao pravac ekonomske misli nastao je 20-ih godina XX veka u Rusiji, kao reakcija na značajnu obespravljenost radnika u kapitalizmu, a zasnivao se na težnji za formiranjem takvih društvenih odnosa i privrednog sistema koji će obezbediti jednakost među ljudima. Glavni predstavnici ovog pravca su **Karl Marks** i **Fridrih Engels**. Karl Marks u svom delu „*Kapital*“ se bavi kritikom kapitalizma kao privrednog sistema, ističući da kapitalisti eksploatišu radnike i da zbog nejednake raspodele dohodaka dolazi do bede i siromaštva u svetu.

Osnovni stavovi predstavnika ove škole ekonomske misli:

1. Cilj socijalističke proizvodnje je potpunije zadovoljenje potreba društva, a ne povećanje profita (privredni subjekti nisu poslovali po principu dobiti, već je glavni cilj bila ekonomija obima koja je omogućavala potpunije zadovoljenje potreba društva);
2. Osnovni oblik svojine u socijalizmu je državna (a u Srbiji društvena svojina);
3. Da bi se neki koncept ekonomske politike smatrao socijalističkim mora da bude u interesu društva;
4. Regulator privrednih kretanja je socijalistička država koja reguliše privredne tokove putem plana (socijalistička privreda nije tržišna privreda, nego dirigovana privreda).

Ovaj pravac ekonomske misli bio je dominantan do kraja 80-ih godina XX veka u bivšem SSSR-u, SFRJ, Čehoslovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj, Bugarskoj, Rumuniji i Albaniji. Najjači uticaj ekonomske misli socijalizma bio je u SSSR-u, dok je privreda SFRJ imala određene elemente tržišnog privređivanja, u smislu davanja veće samostalnosti privrednim subjektima.